

Державна служба
геології та надр
України

ДКЗ

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут геологічних наук Національної академії наук України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Львівський національний університет імені Івана Франка

2024

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

IX міжнародна науково-практична конференція

НАДРОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ. ПЕРСПЕКТИВИ ІНВЕСТУВАННЯ

7-11 жовтня 2024, м. Львів, Україна

IX international scientific-practical conference

SUBSOIL USE IN UKRAINE. PROSPECTS FOR INVESTMENT

7-11 october 2024, Lviv, Ukraine

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНОГО НАДРОКОРИСТУВАННЯ

Жикаляк М.В., д. економ. н., к. геол. н., dongeo@ukr.net,

Бондар О.П., dongeo@ukr.net,

ДРГП «Донецькгеологія», м. Бахмут-м.Київ, Україна

Розглянуто основні аспекти функціонування вітчизняного надрокористування в умовах воєнного стану, високої енергоємності виробництва, значних цінових коливань, перманентних кризових явищ і недосконалого державного регулювання. Рекомендованого обґрунтувати нову Державну мінерально-сировинну політику на основі інноваційної актуалізації Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на 2025-2030 роки, удосконалення нормативно-правових актів та використання оновленого Стандарту Ініціативи прозорості видобувних галузей – Стандарту-2023.

EFFICIENCY OF DOMESTIC SUBSOIL USE

Zhikalyak M., Dr. Sci.(Econ.), Cand. Sci. (Geol.), dongeo@ukr.net,

Bondar O., dongeo@ukr.net,

DRGP «Donetskgeology», Bakhmut-Kyiv, Ukraine

The main aspects of the functioning of domestic subsoil use in conditions of martial law, high energy intensity of production, significant price fluctuations, permanent crisis phenomena and imperfect state regulation are considered. It is recommended to substantiate the new State mineral and raw materials policy based on the innovative updating of the National Program for the development of the mineral and raw materials base of Ukraine for 2025-2030, the improvement of regulatory acts and the use of the updated Standard of the Initiative for the Transparency of Extractive Industries - Standard-2023.

Вступ. Для України як і для будь-якої країни її природні ресурси, особливо невідновлювальні мінерально-сировинні – це подароване природним середовищем багатство, яке належить не тільки нинішньому, але й майбутнім поколінням і тому використовувати їх необхідно максимально ефективно та екологічно ощадливо з найбільшою користю для власних громадян і держави. Надійне функціонування базових галузей промисловості та інноваційно-інвестиційні перспективи їх повоєнного розвитку визначаються, головним чином ефективністю вітчизняного мінерально-сировинного комплексу (МСК) та конкурентоспроможністю мінерально-сировинної бази України в цілому. Однак, тривала деградація вітчизняної мінерально-сировинної бази (МСБ) в умовах олігархізації базових галузей промисловості та відсутність підготовлених конкурентоспроможних родовищ корисних копалин для відкриття нових переробних підприємств, призвели до занепаду МСК України.

Основними бар'єрами сталого розвитку надрокористування в Україні залишається застаріла оцінка запасів корисних копалин за неадаптованими до міжнародних стандартів і ринкових умов показниками. При цьому, в умовах тривалої відсутності масштабних пошуково-розвідувальних робіт, дана проблема стала системною і практично не вирішеною, а реструктуризація в 2021-2022 роках єдиного в галузі Українського державного геологорозвідувального інституту (УкрДГРІ) обумовила відсутність будь-якого науково-методичного супроводу як геологічного вивчення ділянок надр, так і надрокористування в цілому.

Аналіз основних аспектів. Невисока конкурентоспроможність нерозподіленого фонду надр і значна енергоємність промислового виробництва в умовах цінових коливань та перманентних кризових явищ обумовили гіперболізацію значення відновлювальних джерел енергії та нав'язування України постіндустріального розвитку («зеленої економіки»), замість неоіндустріальної модернізації. Більшість розвіданих у минулі роки родовищ і включених у державний баланс запасів корисних копалин(резервний фонд надр) непридатні для промислового освоєння в сучасних соціально-економічних умовах у зв'язку з тим, що розвідка і техніко-економічна оцінка запасів проводилася за застарілими методиками, а наявна зараз геологічна та економічна інформація про них є недостатньою для достовірної геолого-економічної оцінки і прийняття інвесторами позитивних рішень. Перманентна деградація вітчизняної мінерально-сировинної бази особливо посилювалася після реформування у 2011 році Державної геологічної служби в Державну службу геології та надр

України (Держгеонадра) за аналогією з країною-агресором (Росгеонедра). При цьому, за висновком експертів Єврогеослужби та геологічних служб Канади і США, фактична структура та функції Держгеонадр стали некомпетентними, фрагментарними і малоефективними із згубним впливом на національну економіку та інноваційно-інвестиційне удосконалення мінерально-сировинного комплексу держави.

Застарілі технології і висока енергоємність видобутку та переробки корисних копалин не можуть забезпечити збільшення видобутку стратегічно важливих і корисних видів мінеральної сировини з доцільністю 100% забезпечення потреб України до 2030 року. При цьому, податки у видобувній промисловості є одним з найвищих у світі, що не сприяє рентабельній роботі більшості видобувних підприємств, шахт і компаній. Податок за використання надр для видобування корисних копалин нараховується в залежності від вартості видобутку одиниці мінеральної сировини. Упереджено не враховується величина гірничої ренти родовищ, якісні характеристики корисних копалин і гірничо-геологічні умови розробки покладів, а саме головне вартості корисних копалин без урахування витрат на їх збагачення та постачання мінеральної сировини споживачу. В результаті виходить, що надрокористувач, у якого більша вартість видобування по причині складних гірничо-геологічних умов і меншої якості корисних копалин, буде платити вище рентні податки, хоча все повинно бути навпаки.

Відмічені об'єктивні обставини, а також упереджено знищена протягом останніх 12-15 років система сталого природження запасів корисних копалин у надрах для компенсації видобутих і доведення до кризового стану геологічної галузі в цілому обумовили знаходження в довоєнні роки у реальному мінерально-сировинному комплексі України 10 % великих родовищ, які забезпечували 51% усього обсягу видобування корисних копалин, близько 27% середніх родовищ із 24% видобутку та більше 63% малих, на які припадало лише 25% від загального видобутку мінеральної сировини.

Протягом 2023 року Держгеонадрами було видано 385 спеціальних дозволів на користування надрами, в тому числі 149 спецдозволів без проведення аукціону, 26-на продовження строку дії та 1- на переоформлення. За результатами електронних торгів видано 85 спеціальних дозволів на користування надрами із 106 виставлених на торги. Одночасно наказами Держгеонадр було анульовано 119 раніше виданих спеціальних дозволів на користування надрами і щодо 123 зупинена їх дія. Для порівняння у 2022 році без проведення аукціону було надано 206 спеціальних дозволів на користування надрами, 89 – за результатами електронних торгів, 112 спецдозволів анульовано, щодо 65 зупинена їх дія та щодо 69 спецдозволів поновлена дія на користування надрами.

Постійне удосконалення Електронного кабінету надрокористувача дозволяє Держгеонадрам попередньо перевірити наявність у межах виділеної ділянки для оформлення спецдозволу на користування надрами водних об'єктів, водозаборів питних вод природозаповідного фонду (ПЗФ), земель лісового призначення та інфраструктурних об'єктів тощо. При цьому, Єдину державну електронну геоінформаційну систему доцільно доповнити іншими електронними ресурсами та базами даних. Перш за все, це стосується економічної стратегії розвитку України на період до 2030 року і подальшу перспективу, потреб вітчизняної промисловості в мінеральній сировині, кон'юнктури мінерально-сировинних ринків щодо критичних і стратегічних корисних копалин, показників угод про розподіл продукції в межах наявних спецдозволів на користування надрами, ведення автоматизованої звітності державного обліку запасів нафти і газу, обсягів сплачених надрокористувачами податків і зборів за видами корисних копалин, протоколів рішення науково-технічної ради Держгеонадр, прогнозування змін геологічного середовища, виданих комплектів інтерактивної Держгеокарти-200 та заходів щодо модернізації Державної служби геології та надр України згідно із західними стандартами ринкової економіки. Крім того, необхідно проаналізувати стан виконання загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року з метою уточнення та актуалізації реальних програмних показників згідно потреб вітчизняної промисловості та Національної економічної стратегії на період 2030 року і подальшу перспективу.

З метою актуалізації геологічного вивчення та освоєння корисних копалин, які мають стратегічне значення для неοіндустріального розвитку економіки та обороноздатності держави Держгеонадра обмежилися тільки внесенням проекту постанови Кабінету Міністрів України щодо затвердження Переліку відповідних родовищ і ділянок надр, яких ще немає або стосовно освоєння та переробки яких геолого-економічна оцінка, відсутні сучасні технології та відповідні підприємства. Не дивно, що запровадження цього Переліку перенесено на 2024 рік або буде відтерміновано до закінчення воєнного стану. Ще більш некомпетентними і упередженими є заходи Держгеонадр, які стосуються проведення оцінки (а необхідно переоцінки) запасів корисних копалин, які обліковуються у Державному балансі запасів, але не розробляються, у відповідності до вимог Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 05.05.1997 №432 (зі змінами). Загальновідомо, що переведення запасів корисних копалин стосовно родовищ, які розвідувалися в минулі роки, але не розробляються, може здійснюватися лише за результатами виконання геологічних робіт з їх переоцінки по кожному об'єкту і по кожній мінеральній сировині окремо згідно чинних інструкцій, класифікацій та вимог Державної комісії по запасам (ДКЗ) України.

Удосконалення нормативно-правових актів. Удосконалення законодавства у сфері користування надрами необхідно здійснювати для створення прозорої, збалансованої та економічно рівнобісної перманентної системи користування надрами, яка забезпечить підвищення конкуренції мінеральної сировини на внутрішньому і зовнішніх ринках, зменшить тіньову частку в процесі гірничої діяльності, сприятиме раціональному, екологічно ощадливому надрокористуванню та унеможливить корупційно-рентоорієнтовані прояви в процесі державного регулювання використання надр.

Верховна Рада України в умовах широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України прийняла закон України від 01.12.2022 №2805-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами». Затверджені цим законом правові норми стосуються головним чином уточнення та розширення процедурних аспектів оформлення спеціальних дозволів на користування надрами, порядку їх видачі строків дії, внесення змін про умови користування надрами, державної реєстрації робіт з геологічного вивчення надр із функціонуванням єдиної державної геоінформаційної системи тощо.

Актуалізованою мінерально-сировинною Програмою-2030 на період 2025-2030 років передбачено:

- 1. Проведення пошукових робіт для оновлення даних щодо більше 80 пріоритетних проявів корисних копалин, переважно стратегічного значення,*
- 2. Забезпечення сталого розвитку сектора критичної сировини, збільшення його внеску в національну економіку та зміцнення позицій України на глобальному ринку критичних матеріалів і продуктів з доданою вартістю.*
- 3. Завершення робіт з детального (а де поділося середньомасштабне?) геологічного картування території України з метою розширення фонду перспективних ділянок надр шляхом виділення не менше 500 нових інвестиційних об'єктів для постановки пошукових і пошуково-оцінювальних робіт.*
- 4. Забезпечення проведення моніторингу стану ресурсної бази і зручного (а чому не онлайн-доступного?) доступу до геологічної інформації з використанням GIS-технологій.*
- 5. Здійснення постійного моніторингу підземних вод і небезпечних геологічних процесів для гарантування сталого забезпечення потреб населення якісною питною водою та зниження негативного впливу небезпечних геологічних процесів на життєдіяльність людей.*
- 6. Забезпечення моніторингу раціонального використання й охорони надр шляхом здійснення перевірок виконання програм робіт надрокористувачами, запобігання незаконного видобутку корисних копалин і нарахування збитків, нанесених державі.*
- 7. Використання для оцінки ресурсів і запасів стратегічних і критичних корисних копалин міжнародної системи класифікації РК ООН.*

Зараз, в умовах воєнного стану та недосконалих ринкових відносин, планування і реалізацію заходів щодо сталого розвитку мінерально-сировинної бази та надрокористування в Україні доцільно здійснювати у дві взаємопов'язані стадії-оперативних системних дій та стратегічних розробок. Основні напрями інноваційної реструктуризації вітчизняної мінерально-сировинної бази та надрокористування повинні передбачати запровадження принципово нової методики оцінки освоєних і резервних родовищ корисних копалин (а не тільки нав'язування класифікації ООН) у відповідності з реальним станом гірничовидобувної та переробної промисловості, адаптованих до ринкових умов оціночних параметрів і стандартів та врахування європейського досвіду уніфікації реформування мінерально-сировинної бази 10 країн-перших нових членів Європейського Союзу.

Ініціатива прозорості видобувних галузей. Ініціативу прозорості видобувних галузей (ІПВГ) впроваджено у 57 країнах світу. Метою ІПВГ є сприяння відкритому та ефективному управлінню природними ресурсами країни. Україна приєдналася до ІПВГ у 2013 році, а в 2020 році охоплювала 10 видобувних галузей;

- видобування кам'яного вугілля;
- видобування нафти і природного газу;
- видобування руд заліза;
- видобування руд титану;
- видобування руд марганцю;
- видобування вогнетривких глин;
- видобування тугоплавких глин;
- видобування піску кварцевого скляного;
- видобування будівельного каміння;
- транспортування нафти і природного газу.

ІПВГ дає змогу державам, що впроваджують Стандарт прозорості, не лише продемонструвати готовність до удосконалення надрокористування, проведення ефективних реформ і боротьби з корупційно-рентоорієнтованими проявами, а й підвищити міжнародний імідж країни, забезпечити довіру інвесторів та вдосконалити процес збору податків на користь держави. Приєднання до ініціативи прозорості видобувних галузей було однією з вимог міжнародних фінансових інститутів, які відкрили Україні кредитні лінії та є надзвичайно важливими у контексті інтеграції України до Європейського Союзу. Зараз Україна готується впроваджувати оновлений Стандарт ІПВГ, затверджений у червні 2023 року на Глобальній конференції ІПВГ у Дакарі – Стандарт-2023. У відповідності до Стандарту 2023 року країни-учасниці ІПВГ зобов'язані розкривати інформацію про те, як проводиться контроль та перевіряється достовірність даних про видобуток та експорт мінеральної сировини нафтогазовими і гірничовидобувними підприємствами, включаючи старательський та дрібномасштабний видобуток. Для отримання дезагрегованих даних щодо експорту корисних копалин окремими підприємствами і компаніями або фінансовими операціями рекомендується внести відповідні зміни до форм звітності про платежі на користь держави. Крім того, необхідно удосконалити систему моніторингу та перевірок точності даних про видобуток і запаси корисних копалин, включаючи старательський та дрібномасштабний видобуток. Рекомендується також забезпечити моніторинг видобувних компаній та удосконалити управління ризиками щодо втрат доходів через застосування надмірних віртуальних внутрішньофірмових витрат або наявності тіньових неоподаткованих доходів.

Нові положення Стандарту-2023 обумовлюють обов'язковість нормативно-правового супроводу і прозорості процедурних аспектів видачі спецдозволів на користування надрами і передачу ділянок надр у користування за результатами оновлення законодавчих норм із запровадженням прискорених або «спрощених» процесів видачі чи передачі спеціальних дозволів на користування надрами

Підвищенню ефективності вітчизняного надрокористування сприятиме цифровізація нафтогазових і гірничовидобувних компаній з використанням платформи ІПВГ, яка стане потужним інструментом для взаємодії надрокористувачів з державними органами щодо звітності, обліку і розкриття даних згідно з Стандартом-2023. Вимагається також

необхідність опублікування видобувних або сервісних угод, договорів і контрактів, включаючи всі угоди щодо користування надрами та угод з органами місцевого самоврядування стосовно фінансування соціальних чи інфраструктурних проєктів і програм. Обов'язковим є подання даних про кінцевих бенефіціарних власників гірничовидобувних компаній, які володіють часткою від 10%.

Рекомендується визначити види корисних копалин, які є критичною сировиною для виробництва низьковуглецевих технологій та обґрунтування і зтвердження в установленому порядку їх запасів.

Одним із заходів щодо підвищення ефективності вітчизняного надрокористування повинно стати удосконалення нормативно-правової бази, що регулює здійснення контролю і перевірок достовірності даних про видобуток і облік балансових запасів та наявність у відкритому доступі даних про результати проведення державної експертизи, оцінки та затвердження запасів корисних копалин.

Висновки. З урахуванням викладеного, до закінчення воєнного стану необхідно обґрунтувати нову Державну мінерально-сировинну політику з метою забезпечення інноваційного розвитку вітчизняного мінерально-сировинного комплексу на основі довгострокового прогнозування споживання основних видів мінеральної сировини не тільки на період до 2030 року, а й на перспективу до 2050 року. Тільки за таких умов мінерально-сировинна база і мінерально-сировинний комплекс держави можуть стати важливою складовою національної економіки. При цьому гірничо-видобувна промисловість повинна забезпечити потужний поштовх розвитку вітчизняної промисловості, її інноваційно-технологічну модернізацію, зростання доходів у державний і місцевий бюджети та створення нових робочих місць.